

Alenka FIKFAK

Spreminjanje vloge mestnega načrta

Urbanistična teorija, arhitekturno projektiranje ali kaj več?

Mesto ima za mimoidočega drugačno vizijo kot za tistega, ki se mu prepusti. Prav tako je mesto, kamor prvič pridemo, druge narave kot tisto, ki ga zapustimo in kamor se ne vrnemo več.

„Mesto Sofronia, v katerem je ena od polovic mesta stalna, druga pa začasna in ko je čas njenega postanka mimo, populiyo njene žeblje, odvijajo vijake, jo razmontirajo in jo odpeljejo stran, da bi jo presadili na pusti del kakega drugega polovičnega mesta ...; mesto Moriana s svojo žarečo fasado in svojo drugo platjo, skritim obrazom: ... tako z ene kot z druge strani se zdi, da se mesto nadaljuje v perspektivi in množi svoj seznam podob: pa v resnici nima debeline, obsega samo sprednjo in zadnjo stran, kot list papirja z eno podobo na tej in eno na drugi strani, ki se ne moreta ločiti druga od druge niti druga druge pogledati ...“

„... Na zemljevidu Smaragdine bi morale biti z raznobarnimi črnili označene vse te steze, trdne in tekoče, javne in skrite. Težje pa je zarisati na zemljevid poti lastovk, ki režejo zrak nad strehami, se spuščajo vzdolž nevidnih parabol z zloženimi krili, v letu pogoltnjejo komarja, se v navpični spirali povzpno na kak stolp, z vsake točke svojih zračnih poti nadkrijujejo vsako točko v mestu.“

(Calvino, I.: Nevidna mesta, Grad prekrizanih usod; Mladinska knjiga, Ljubljana, 1990)

1. Uvod

Današnja doba je doba velikih sprememb na področju urbanega razvoja. Tradicionalni urbanistični vzorci, ki so gradili na konceptu hierarhije, niso več obvladljivi. Kriza „strokovne identitete“, ki se ne omejuje le na področje arhitekture in urbanizma, je rezultat preživelega pogleda na svet, ki temelji na statičnih predstavah o hierarhično urejenih odnosih v družbi in prostoru.

Koncentracija ni več merilo urbanosti, temveč se urbana integracija uresničuje s pomočjo novih komunikacijskih tehnologij, ki omogočajo dislokacijo nekdanj fizično povezanih dejavnosti v prostoru. Zaradi našega vztrajanja pri modelih predhodne urbanistične teorije in prakse se nam zdijo procesi, ki vodijo v oblikovanje „kaosa“ v urbani strukturi, le posledica

naše trenutne strokovne nemoči in ne temeljna sprememba v sistemu. Zato jih želimo pogosto na silo vkalupiti v okvire tradicionalnih urbanističnih vzorcev ter jih obvladati z elementi „klasično-hierarhičnega“ reda v prostoru. V resnici gre za novo fenomenologijo, katerih matrice moramo iskati v krizi predhodnih modelov, ki so bili in katerih vpliv se še ponavlja, s svojo enoplastnostjo enostavnosti nezmožni interpretirati sodobne strukture.

Prostorska struktura ni več statična, se nenehno giblje in spreminja. Centralna točka prostora je človek/individuum. Prepletanje gibanja, hitrosti in namembnosti utrjuje razpršenost, ki je odgovor na negativne silnice nakopičenosti, koncentracije, zaprtosti in statičnosti prostora, na spreminjajoče socialne, ekonomske, politične in gospodarske spremem-

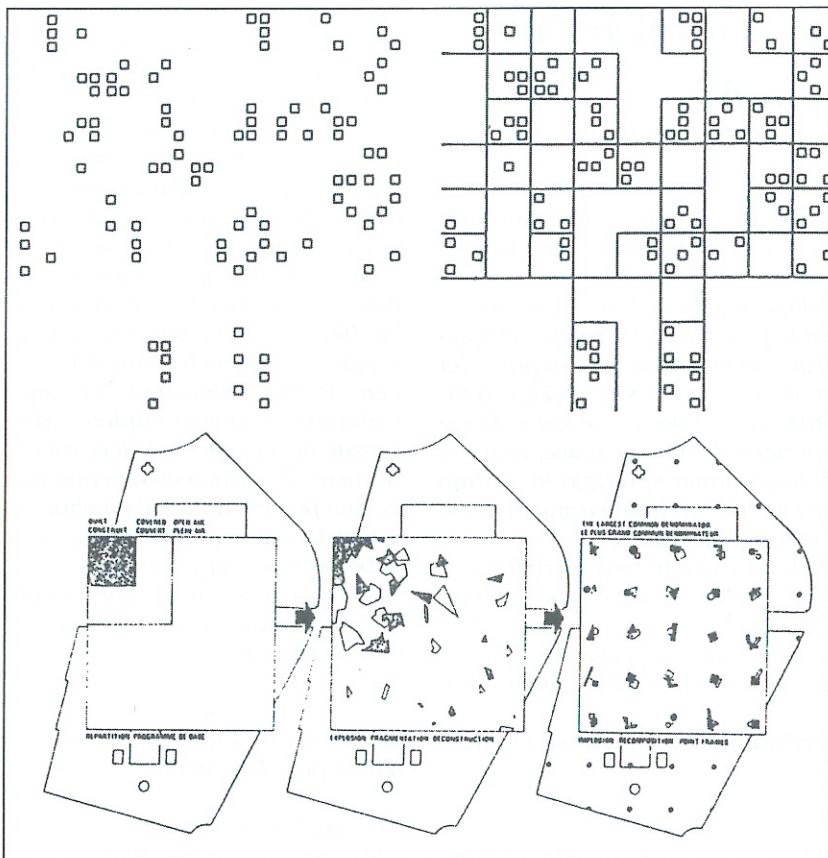
Arhitektura Informacijska družba
Mestni načrt Urbanizem

Sodobno mesto je kompleksen organizem, izražen kot navidezni „kaos“, v katerem se skrivajo mehanizmi dinamičnih aktivnosti, fleksibilnosti ter raznolikosti. Procese preoblikovanja želimo pogosto na silo vkalupiti v okvire tradicionalnih urbanističnih vzorcev ter jih obvladati z elementi „klasično-hierarhičnega“ reda. Vendar so ti instrumenti delovanja in odločanja nezmožni interpretirati sodobno prostorsko kompleksnost in na njo pozitivno vplivati. Z večanjem selektivnega poznavanja obstoječe strukture se bo hkrati vedno bolj osvobajala kreativnost, ki se bo izražala v novem načinu oblikovanja, urejanja urbanosti, v smislu najdene „disperzne harmonije med človekom in naravo“. Z novim mestnim načrtom želimo preseči današnje mehanistične in statične oblike določanja rabe prostora ter jih nadomestiti z bolj fleksibilnimi in inovativnimi oblikami usklajevanja javnih in zasebnih interesov.

Architecture Information society
Town plan Urbanism

The contemporary city is a complex organism presenting itself as virtual „chaos“, hiding mechanisms of dynamic activities, flexibility and variation. Processes of redesign are often forcefully modeled into the framework of traditional urban patterns and controlled with elements of „classical-hierarchical“ order. However these instruments of cooperation and decision making are incapable of interpreting modern spatial complexities and having positive effect. By increasing the selective knowledge of existing structures, simultaneously creativity will be released, expressed as new design, managing urbanity in the sense of found „disperse harmony between man and nature“. With the new town plan we wish to overcome contemporary mechanistic and static design in determining land use and replace it with more flexible and innovative methods for negotiating public and private interests.

J. Gleick: „...model je bolj zapleten in hkrati vernejši odraz realnosti, ali pa je preprostejši in ga lažje obravnavamo. Le najbolj naiven znanstvenik misli, da je popoln model tisti, ki popolnoma ustreza dejanskosti. Tak model bi imel iste pomarnjkljivosti kakor karta mesta, ki bi bila tako velika in podrobna kakor samo mesto in bi prikazovala vsak park, vsako ulico, vsako stablo, drevo, vsako luknjo v asfaltu, vsakega prebivalca in vsako karto. Če bi bila taka karta sploh mogoča, bi njena podrobnost zaničala njen namen, da posplošuje in abstrahira.“

fraktalni prah kot mreža za planiranje, ki je bila uporabljena pri natečaju za Parc de la Villette (B. Tschumi, 1992). V tem projektu je Tschumi razpršil program na posamezne fragmente in jih potem regularno vmesnil na mrežo. Na to strukturo je naložil mehko oblikovano krivuljo in linije.

Prostor na osnovi racionalne teorije „centralnosti“ ter hierarhije naselij

Slika 1: W. Christaller

be. Modeli, ne glede na to, ali so centrični, linijski, mrežni, enoplastoviti, večnivojski..., ki generirajo strnjene oblike, niso odgovor na želje današnjega človeka.

Tudi na novo oblikovani prostorski, še vedno „urbani vzorec“, tako kot je to historični sediment, bo/je plastovit in dvoumen ter ne bo izključeval predhodne strukture. Postal bo sestavni del večjega števila parcialnih kompozicijskih potez, kar bo omogočalo doživljanje posameznega območja skozi raznolike plasti prostora. Nove prostorske strukture in zmožnost njihovega dojetja skozi različne plasti (layerje) presegajo omejeni ustaljeni koncept členitve mesta v posamezne funkcionalno in socialno-upravno zaključene dele.

Preoblikovanje urbanosti bo usmerjeno v dopolnjevanje obstoječe kvalitetne in nekvalitetne strukture mesta z dodajanjem programske kompleksnih struktur oziroma „mestnosti“. V okviru teh sprememb bodo glavno vlogo igrala pravila različnosti in izjemnosti, začasnosti in nedokončnosti ter stalne odprtosti do novih vplivov na urbanizem mesta. V okviru teh sprememb bodo mestna središča (evropska) tudi v bodoče ohranila vlogo mentalnega in kulturnega centra mesta: „JEDRO = KONCENTRACIJA KVALITETE IN DOGAJANJA“.

Težišče bodočega dela urbanistov sloni predvsem v obravnavo „vmesnih“ še neartikuliranih in nezrabljenih urbanih prostorov. Na globalni ravni bo praviloma prevladovalo načelo kontinuitete, zato da bi lahko na podrobnejšem, stvarnem nivoju, v obravnavi fragmenta (elementa trenutka), sprostil prostor za diskontinuiteto, ki se pojavlja med:

gostim in redkim, zaprtim in prehodnim, grajenim in odprtim, središčnim in obrobim, upoštevajoč lego in posebnost morfoloških enot, pod vplivom družbenih, socialnih in ekonomskih dogajanj v mestu in regiji ter na globalnem nivoju, ki nima fizičnih in upravnih prostorskih meja – ločnic.

Usmerili se bomo v projektiranje kompleksnih struktur, v navidezni „kaos“, v katerem se skrivajo mehanizmi dinamičnih aktivnosti, fleksibilnosti ter raznolikosti, ki bodo predstavljali mozaik različnih dejavnosti in intenzitet na različnih ravneh prostorske organizacije. To bo nova dinamična urbana struktura, v kateri ne bo več stabilnih, fizično izraženih centrov.

2. Informacijska družba = disperzija ali nova koncentracija

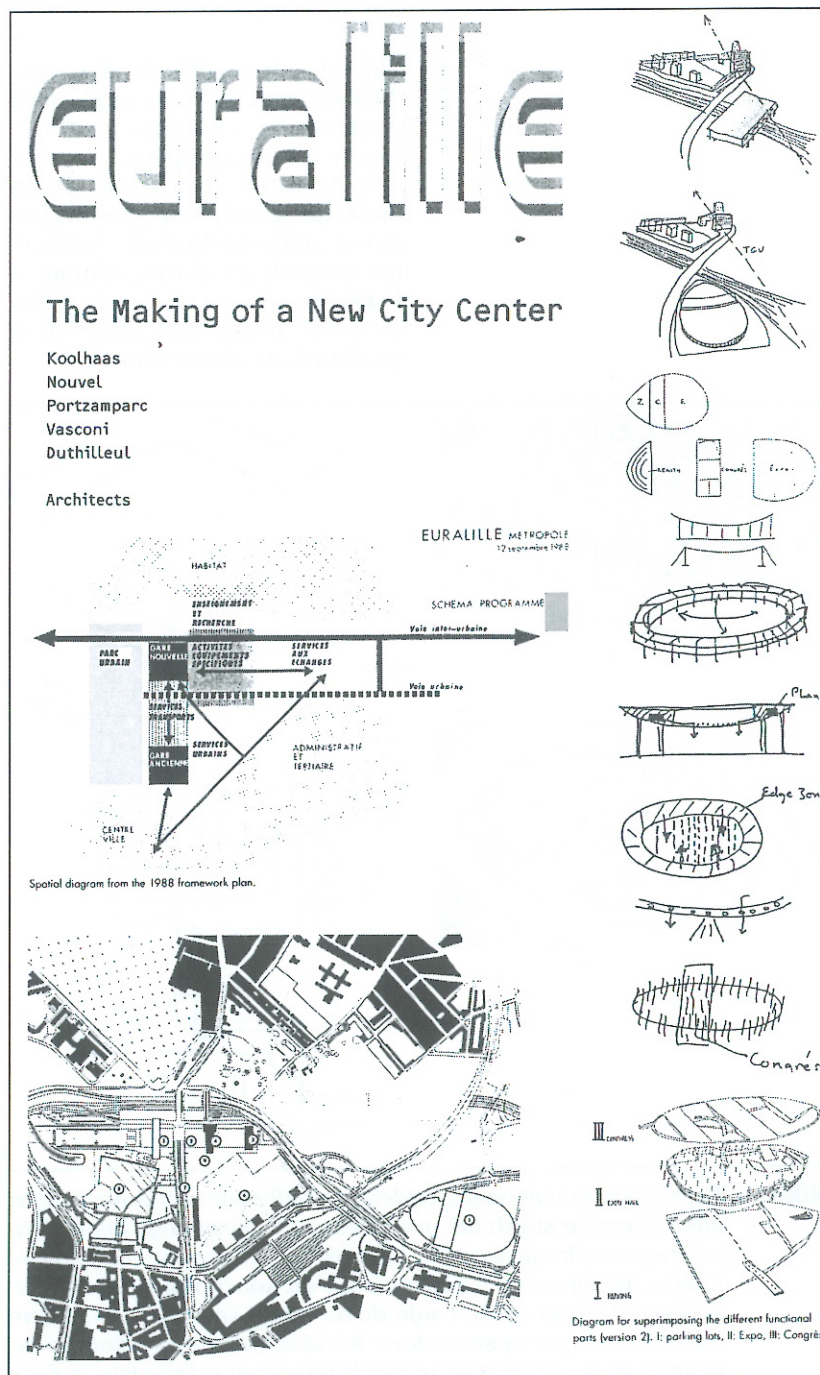
Besedo **informacija** uporabljamo v vsakdanjem govoru. In z njo je tako kot z večino besed, ki nam služijo vsak dan: nima natančno določenega pomena. Z njo označujemo predajo ali sprejem kakšnih podatkov ali pojasnil. Pomeni tudi podatke ali pojasnila, ki so za sporočilo namenjeni, pa dejstva, novosti, spoznanja in podatke, ki jih dobimo s preučevanjem ali eksperimentom ... Paradoks „informacije“ se skriva v dvojnosti pomena: velik del informacije o smiselnem tekstu v „slovenskem“ jeziku je namreč že v vednosti, da je besedilo smiselno in da je izraženo v slovenskem jeziku. Torej besedilo samo še ni nujno informacija.

(Jamnik, R.: *Elementi teorije informacije*; Sigma, DZS, Ljubljana, 1974)

Centričnost doživlja inverzen sistem, obrat in težnjo po vzpostavljanju novih centrov. Iz predhodne točkovne usmeritve se oblikuje mrežna struktura. Pri tem gre za rehierarhizacijo v smislu drobljenja, za razpad centričnih sistemov in oblikovanje novih na drugi višji ravni dojemanja. Iz enega samega centra se razvije neskončno število centričnih točk. Fizična decentralizacija strukture skriva v sebi pravila novega sistema/-ov. Svet postaja vedno bolj kompleksen in navidezno vedno bolj nečitljiv, nerazumljiv. Individuum naj bi bil tisti center, ki mu je omogočeno, da deluje na vsaki ravni mesta, kjer pomeni ideja central-

nosti „nov red in novo možnost razbiranja, razumevanja prostorskih sporočil“.

Spremembe, ki se odvijajo v sodobni družbi, vključujejo v preobrazbo dogajanje v celotnem prostoru, na „disperznem teritoriju“, ki ni več nacionalno opredeljen. V disperznosti je skrit stil življenja

Slika 2: Euralille – informacijska družba, urbanizem transportne tehnologije ali arhitektura fragmenta „velikih imen“? (*Espace Croise: Euralille – The Making of a New City Center*; Birkhäuser, 1995)

modernega človeka. Odnos „disperznosti“ med novimi socialnimi in bivalnimi načini obnašanja se odraža v srečanju med „horizontalnimi tokovi“, ki prehajajo prostor in v njega vnašajo raznolike vsebine, ter nekaterimi „vertikalnimi tokovi“, ki se navezujejo na historičnost, fizičnost vsakega posameznega kraja. Nove urbane strukture so proizvod teh spontan procesov.

Največje spremembe pa so se zgodile/se odvijajo na periferiji. Nova periferija je „periferija praznin“. Izraža se kot prekinjena črta, prostor, ki ga je težko preiti. Zunaj mesta pa je disperzni prostor, ki v določenem smislu tudi predstavlja ostanek periferije. „Zunaj“ v kakšnem smislu: ali si je še vedno smiselno postavljati „meje“ in si predstavljati „vrata“ v mesto?

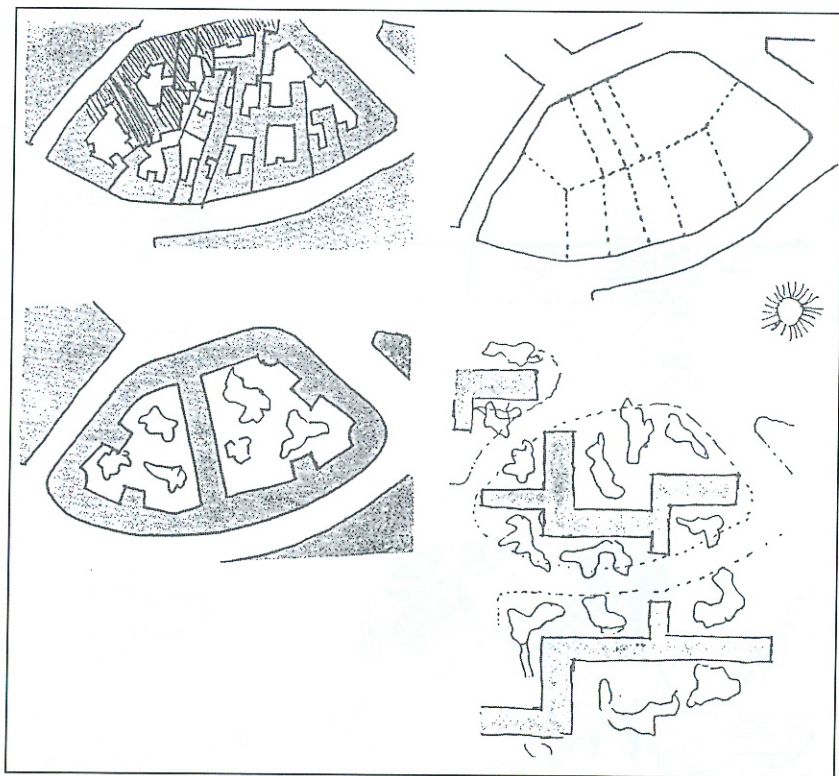
Konec stare ideje modernosti ne izključuje iskanja nove modernosti, prav tako konec racionalnosti ne izključuje nove racionalnosti. Ponovno odkrivanje delov, njihovih raznolikih karakterjev, zahteva iskanje nove kompleksne hipoteze za obstoječe tradicionalno mesto za novo porajajoče disperzno mesto. Mesto je dinamičen, kompleksen organizem, ki se spreminja v času, prek evolucije, ki ni poslušna linearnim zakonom.

Najbolj dinamičen element mesta je cirkulacija, ki deluje kot mehanizem menjave in se ne omejuje samo na transport, temveč ga kreira kot stalno spreminjajočo mrežo socialnih odnosov: premikanje centričnosti, ki je istočasno vertikalna in horizontalna, in se med seboj razlikuje v funkciji, hitrosti in sredstvih uporabe. Sistem različnih hitrosti že obstaja v mestu in modificira tako našo percepcijo kot uporabo prostora, ki je temu namenjen. Z izgradnjo tunela pod morjem je mesto Lille bližje centru Londona, kot je sama londonska periferija: nov način mobilnosti urbane družbe. To pomeni, da lahko vsak prebivalec aplicira na mesto svojo lastno prostorsko-časovno mrežo in tako postane mesto prostorska konstrukcija, ki doživlja stalne spremembe, katere vsak posameznik razume kot njemu lastno informacijo.

3. Arhitektura – urbanizem?

Novo stanje odvzema preteklemu vse vrednosti. Stanje, ki se je razvijalo skozi zgodovino, identiteto, kontinuiteto in stabilnost. Stanje v prostoru, ki je v preteklosti nudilo združitev, čeprav konfliktno, različnih interesov v velikih urbanističnih konceptih-vizijah.

Posledica vsega tega je opustitev vsake znanstvene metode, je delegitimacija faz poznavanja, razumevanja, ocenjevanja in intervereniranja v korist slabim modelom racionalnosti. To je v osemdesetih letih pripeljalo do dveh različnih usmeritev v kulturi urbanizma. Skriva-

Slika 3: Nepraktičnost varovanja razdelitve predhodne strukture: prve tri slike (območje starih hiš, preoblikovanje osnovnega lastništva, možna nova konfiguracija, ki spoštuje predhodno morfologijo) kažejo, po mnenju Le Corbusierja, da končna hipoteza ne dopušča nobenega spoštovanja do osnovnih smernic v sodobnem načinu bivanja („cesta ostane koridor, fasade se odpirajo na hrup in prah, orientacija bivalnih prostorov ostane ista, zelene površine imajo limitirano funkcijo“ ...). Od tukaj nujnost po vpegljavi radikalnih sprememb: nov bivalni in postavitveni „model“, ki korenito poseže v obstoječo strukturo.

nje v opisovanju in analiziranju, kot prva usmeritev, je bilo opravičilo za dokončno projektiranje. Druga smer pa je ponovno odkrivala centralnost arhitekturnega projekta, ki se je nanašal na posamezne fragmente in na načrt kot provizorno stanje. Urbanist je bil v tem primeru samo interpretator fragmentov, poetičnosti prostorov.

Berlin

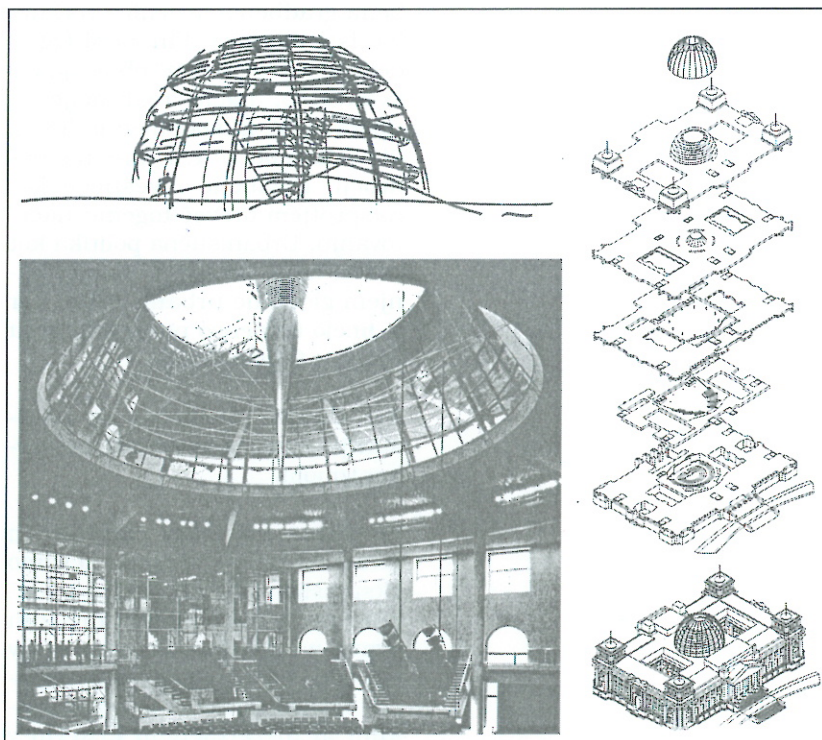
Pomembno dejstvo, ki je vplivalo tako na gospodarstvo, ekonomijo in spremembo v socialnem dogajanju Berlina, kot tudi na prostorsko preoblikovanje, je „padec zidu“ in s tem konec delitve na vzhod in zahod „ne zaradi ideje po veliki združitvi, ampak zaradi ponovne vzpostavitve reda in možnosti interakcij, po hipotezi, da je lahko velika različnost še vedno indikacija nekakšne kolektivne združitve“.

V. Gregotti je dobro opisal neprijetnosti in probleme, ki so se pojavili zaradi pomanjkanja „kompleksne ideje o preoblikovanju in razvoju mesta“ po padcu zida, s tem da se je oziral na razmere izpred šestdeset let. Torej na čas, ko je bil Martin Wagner, *Stadtburat* mesta med leti 1926-32, animiran z eksperimentalnim realizmom, ki mu je dovoljeval intervencije na fleksibilen način na različnih lokacijah mesta z jasno definirano internacionalno unitarno politiko.

Ta nostalgija in ponovno iskanje nujnosti koncepta sta zelo pomembna, zato ker je *fragmentarnost in disperzija* bila nekakšen *leitmotiv* v izkušnji IBA v Berlinu osemdesetih let. Lahko rečemo, da je bila to enkratna priložnost v smislu, da je bila arhitektura kot fragment osvobojena vseh vezi urbanizma. Razlogi, zakaj je bil to eksperiment brez globlje in kompleksne refleksije v odnosu arhitektura-urbanizem, so mnogi, vendar vse lahko skrčimo na tedanje urbano stanje v mestu. „*Mesto na pol, prostor brez centra in brez konteksta, heterotopija, mesto/nemesto, obkoljeno mesto brez vsakega konteksta*“ – gigantni labo-

ratorij idej, ki ni bil zmožen rekonstruirati mesta kot kompleksen organizem. To je bil idealen prostor, kjer so si lahko privoščili luksuz, da se niso ukvarjali s problemi, ki jih izpostavljajo fizični, funkcionalni in simbolični dejavniki normalnega mesta, kjer se lahko neguje iluzijo, da se lahko „stanje v kulturnem šoku ozdravi z jezikovno zamenjavo“.

Na ravni pravil, ki naj bi vzpostavljala red v rekonstrukciji mesta, niso računali na historični status zemljišč s tehnično razdelitvijo in možnostjo tipomorfološke reinterpretacije. Nova pravila so bila preveč v nasprotju s staro morfološko gradnjo, s kontinuiteto fasad v tradicionalni ideji ulice, brez odnosa poteza-lokacija-gradnja. Način dela je vplival tudi na to, da so projekti oscilirali med „simulacijo mesta, zgrajenega po delih, in tipološkim kolažem“. Na ravni arhitekturnega načrta so to motivi, ki so pripeljali do „monumentalnega modernizma, stilističnega dekorativizma in avtoreferenčnih eksperimentov“, kar se je in se še ponavlja tudi po padcu zidu. Za nekatere je to bil propad velikih pripovedi, „univerzum frag-

Slika 4: Berlin – Reichstag, projekt kot izjema?

mentov“ brez nujnosti predvide-
nja oziroma vizije kompleksno
urejene rekompozicije celote.

London

Velik vpliv na proces načrtovanja
so imeli novo vzpostavljeni eko-
nomski odnosi v urbanem preob-
likovanju, v instrumentu *Enter-
prise zones* iz leta 1980, za boj
proti padcu industrijskega mesta,
inštrument, ki je vključeval jav-
nost na ekonomskem področju,
hkrati pa je jasno zavračal načrt-
urbani koncept, kot je bil mišljen
v tradicionalnem smislu. Z vzpo-
stavitvijo tega instrumenta je sov-
padel tudi zaton „demokratske
oblike vladanja v metropolah“, tj.
z odstranitvijo *Greater London
Council*, ustanovljenega leta 1965,
ki je služil kot nepogrešljiv ele-
ment povezave med fizičnimi in
socialnimi deli mesta.

Najpomembnejši primer je bil
„vzpostavitev novega“ v london-
skih Dokih. Z ekonomskega in vi-
zualnega stališča je bil ta način
reševanja urbane ekonomije v
krizi neke vrste „Kolumbovo jaj-
ce“: prepustili so izkoriščanje
gradbenih možnosti v nekem ob-
močju, kjer ni bila definirana no-
bena gradbena smernica niti ur-
banistični načrt. Finančni trg je
definiral „vizijo-videz“ območja ter
kvantiteto, način realizacije in
uporabnost. Eksperimentirali so z
liberalizacijo pravil igre na po-
dročju gradbene investicije kot
nasprotjem preveč togemu načr-
tovanju. Urbanistična politika kot
„situational design“ s pomanjka-
njem globalne urbane vizije, kar
je imelo tendenco po poudarjanju
procesa fragmentacije.

Nič manjše probleme ne pred-
stavlja odnos med arhitekturo-ur-
banizmom.

Konfuzna kolekcija objektov in
stvari, ki iz tega izhajajo, ni samo
ekspresija slabe arhitekture, ampak
predvsem izguba urbanih
pravil v izgradnji mesta, torej v
odnosu cesta, razdelitev zemljiš-
ča ter med tipološkimi, morfološ-
kimi in hierarhičnimi kriteriji v
gradnji: tista pravila, ki edina

lahko zagotovijo pluralizem sti-
lov, obstoj nekega arhitekton-
skega jezika, ki je zelo raznolik,
vendar hkrati povezan z voljo
družbe glede na historični kon-
tekst. Arhitektura ni samo trže-
nje z nepremičninami, kjer več ali
manj prevladujejo posamezni
protagonisti, ali primer london-
skih Dokov, kjer je realiziran
„gradbeni frape“, sestavljen iz ob-
jektov, vrženih na šahovnico z
neko nepredvidljivo potezo.

Že v toku gradnje so se spraševa-
li, „kdo bo živel v teh hišah; kdo
bo delal v teh poslopijih“. Dopus-
čanje gradnje 66 milijonov m² po-
vršin za prostore brez orientacij-
skih smernic, brez vsakršne regu-
lacije iz povpraševanja, ponudbe
v okviru načrtovanja: vse to je
„škandal“ ne samo za urbaniste,
ampak tudi za same trgovce z ne-
premičninami. In tudi ti se v tem
primeru sprašujejo o krizi novih
posegov, v zavedanju, da mogoče
ni dovolj, da se naredi lepo arhi-
tekturo.

Pariz

V glavnem mestu Francije se v
80-ih letih kažeta dve nasprotu-
joči pobudi: z ene strani posegi
predsednika države – *Mitteranda*,
z druge strani pa urbane spre-
membe, ki jih je vodil župan me-
sta – *Chirac*. Obstoječa dinamika
med tema dvema poloma je mno-
go bolj kompleksna, kot deluje
na prvi videz, in ne moremo tega
enostavno zreducirati na odnos
med politiko fragmentarnosti in
celotno vizijo, med projektom in
načrtom.

Te dve liniji kažeta na nekaterih
primerih skupno delovanje, ki je
bilo znotraj difuzne rekvalifikaci-
je zmožno oblikovati nekatere
pozitivne vizije z realizacijo le-
teh. Tak primer je pobuda župa-
na iz leta 1983 za program celovi-
tosti vzhodnega dela mesta, ki je
povezoval dve obstoječi pomem-
bni lokaciji (park La Villette in
Ministrstvo za finance) z množico
pluralnih intervencij znotraj načr-
ta rekvalifikacije v okviru ene-
ga izmed najbolj degradiranih
delov mesta.

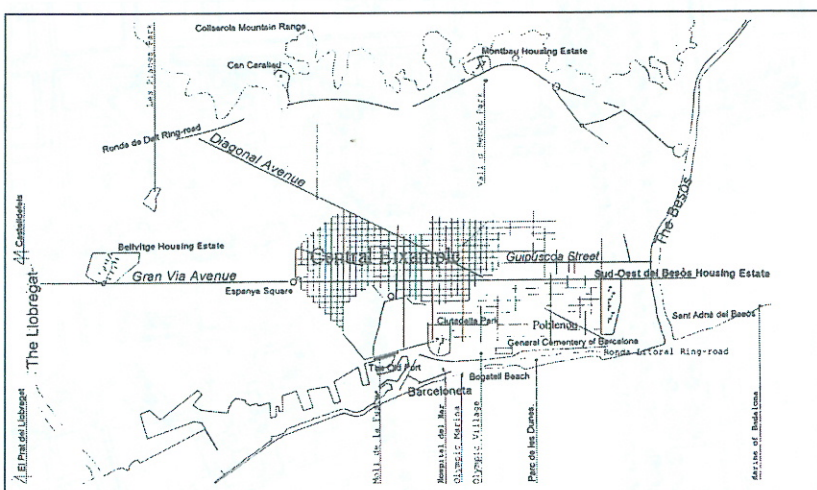
Nov način, odnos do prenove v projektivni metodologiji *Zac*, ki se je nanašal na italijansko tradicijo v študijah o odnosih med urbano morfologijo in gradbeno tipologijo „cesta, zaključena enota, parcela in ideja njihovega obstoja v zgodovini in v fizičnem plašču mesta, predstavljajo nove osnove, na katerih velja izgraditi *ville sedimentaire*: mesto, ki raste samo po sebi in se stalno prilagaja trenutni dediščini“. Tako so se rodili novi projektivni kriteriji, ki so spremenili pomen reda v primeru posega na periferiji: z ene strani „ponovna vrnitev volumetrije, ki se prilagaja karakteristikam urbanega konteksta, spoštovanje do pravil obstoječega plašča, urbane reproporcije v dimenzijah cest, varovanje in izboljšanje nekaterih elementov v antičnem ambientu“, z druge strani pa „popraviti, modificirati, identificirati center, porušiti limite, poiskati geografijo, ponovno oblikovati pejzaž“,... to je ponudil program *Banlieus '89*.

Medtem ko so v Italiji neproduktivno razpravljali o kontrastu načrt-projekt, je ravno Pariz usodno vplival na razvoj dogodkov v *renovaciji* urbanih politik, ki ne bi izničile bogate dediščine in izkušenj: dogovarjanje o prenovi regulacijskega načrta in urbanega projekta ter arhitektonskih kvalitetah v odnosu do pravil v obstoječih strukturah, kot tudi v novih načrtih za širša območja. Bogastvo, ki dokazuje centralno vlogo javne administracije v razdelitvi procesa načrtovanja in končnosti posameznih realizacij ter kvalitete v samih arhitekturnih projektih.

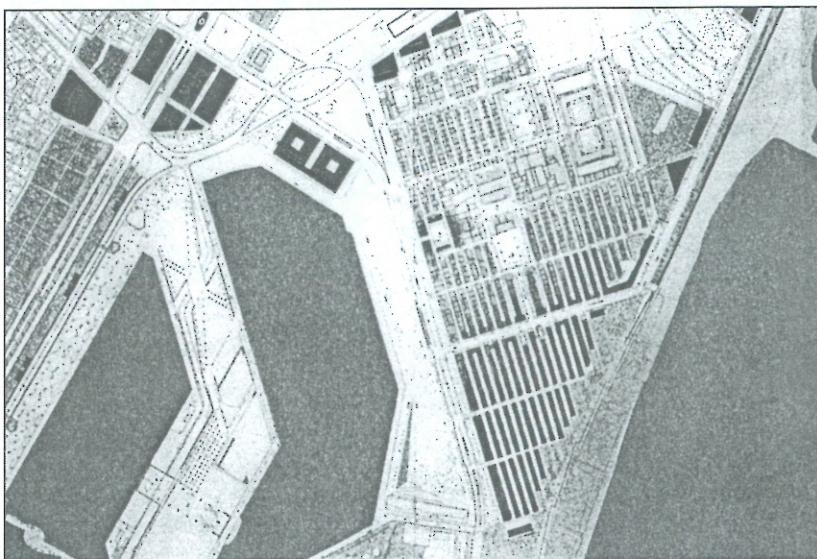
Vse operacije in spremembe so se odvijale v povezavi z „idejo nove centralnosti“ ter okviru mednacionalne kompeticije v smislu izgradnje novega z integracijo obstoječega mesta. Potrditev tega je unikaten karakter mesta.

Barcelona

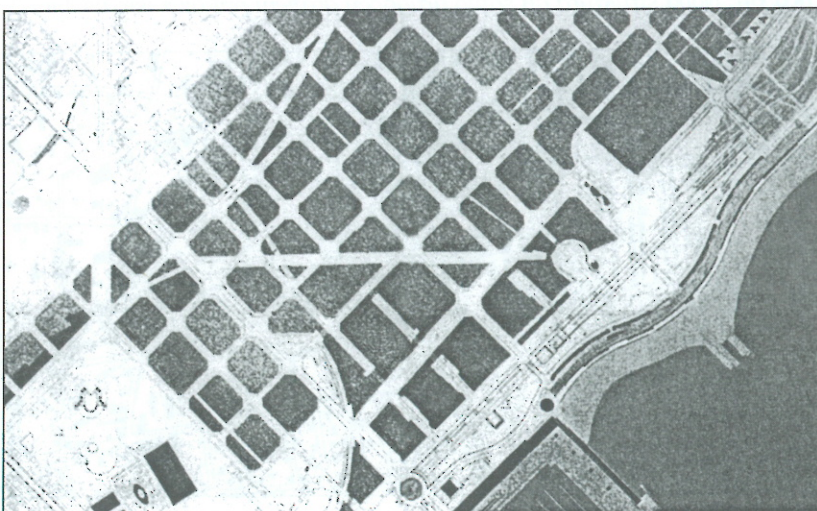
Rojstvo prvih lokalnih administracij, po koncu diktature leta 1979, označi smer urbanih politik v Španiji. V Barceloni se odločijo za uporabo starega načrta kot re-

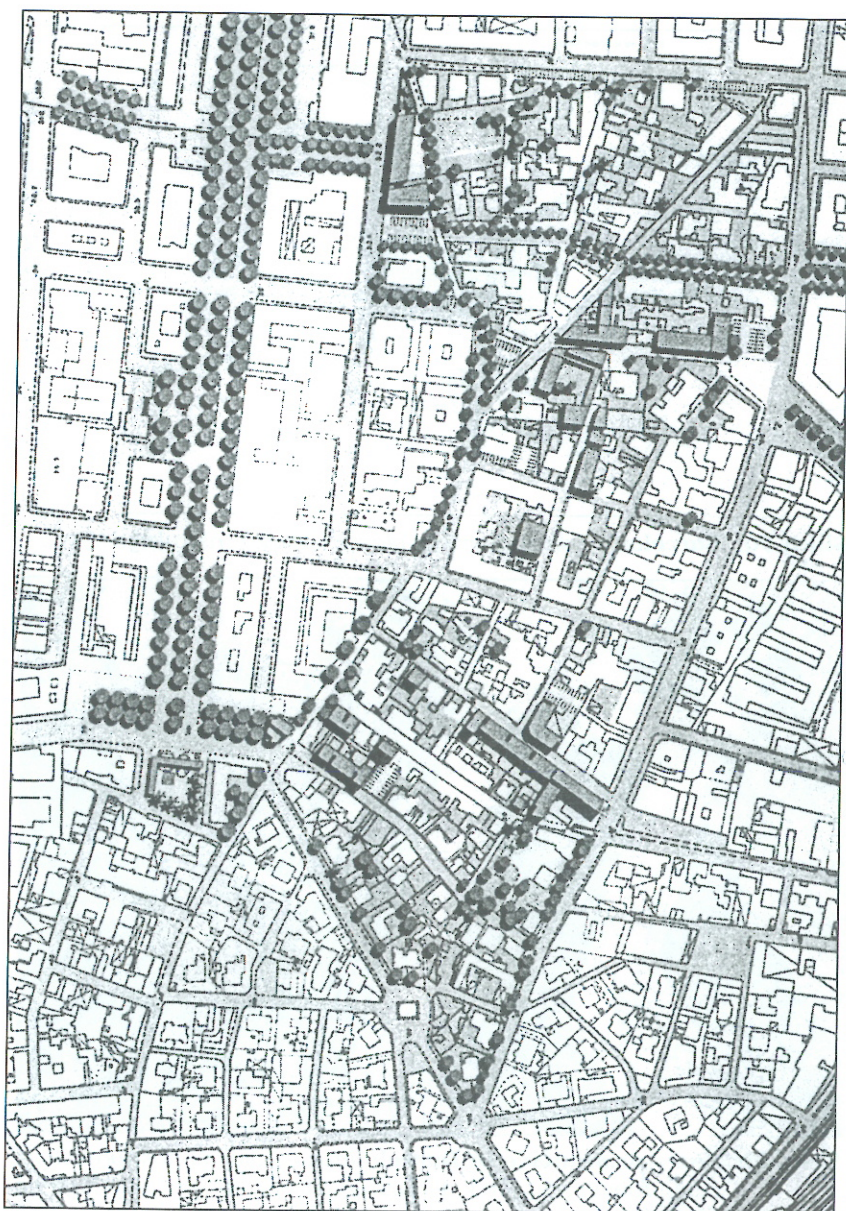
Slika 5a: Barcelona – shema, prikaz glavnih ptez konstrukcije mesta

Slika 5b: Staro pristanišče in Barceloneta – pomembnost preoblikovanja robnih pogojev z dodajanjem nove vsebine (sprehajalna pot obale)

Slika 5c: Olimpijsko naselje – kot urbani projekt se vključuje v strukturo ulic in mestno mrežo, morfološko kontinuiranje strukture.

ferenčnega okvirja za serijo projektov v urbani prenovi. Glavna predstavnika sta bila Bohigas in Basquets.

Bistveni preobrat je predstavljala odločitev leta 1986, da bo Barcelona leta 1992 sedež olimpijskih iger. Regionalna vlada ustanovi *Corporation metropolitana*, ki je delovalo v kontrastu z občino. Od tega trenutka ni bilo več možno unitarno planiranje na širši ravni, pojavi se serija sektorskih ustanov.

Urejanje mesta je bilo razdeljeno na dve ravni: prva je zadevala specifične intervencije v posameznih delih mesta, raven posebnih načrtov; druga pa se je usmerila v definicijo velikega načrta, ki ima tendenco individualizacije strategije za uravnoteženje med posameznimi fragmentarnimi deli.

V tem smislu je zanimiva odločitev, ki jo je postavil Oriol Bohigas: poudaril je težavnost v obvladanju dinamičnih tokov na ravni širše mestne strukture. Iz tega je sledila usmeritev v korist arhitektonskega projekta, ki se obravnava kot sredstvo za preoblikovanje in izgradnjo mesta. Generalni inštrument-plan ima po Bohigasu „daljši čas trajanja“, medtem ko se danes mesto gradi prek številnih posameznih projektov. „Načrt mora biti fleksibilen, potrebno ga je ohraniti samo kot repertorij jasnih konceptov. Mesto

Slika 6a: Nova struktura ali samo drugačen grafični prikaz z isto vsebino?

Slika 6b: Actar arquitectura: Mixed residential mechanism (Gousa M.: Housing, New Alternatives, New Systems)

je torej neka celota združenih fragmentov, ki jih je potrebno različno obravnavati, njegova transformacija se začne v reprojektiviranju javnih prostorov.“

V osnovi tega je identifikacija elementov, ki so bili zmožni definirati kriterije za ureditev oblike prostora v velikem mestu:

v specifični intervenciji posameznih delov, npr. intervencije v Example (Cerda), širitev v devetnajstem stoletju v smislu regularnih delitev z individualizacijo odnosov na dveh različnih ravneh: eno v smislu varovanja, drugo kot razvoja z več svobode v smislu preoblikovanja, s poudarkom na specifični regulaciji notranjih trgov v posameznih karejih;

z definicijo velikega načrta za mesto, za iskanje novega ravnotežja med posameznimi fragmentarnimi deli in mestom v svojem kompleksu. Na prvem mestu te strategije je operacija v *areas de una nueva centralitat*, serija urbanih prostorov, ki so razpršeni po mestu, predvsem v prvi periferiji, kjer naj bi se iniciative koncentrirale na funkcionalno valorizacijo, ki je zmožna povzeti centralni monocentriem zgodnjega centra. Znotraj te „nove centralnosti“ so vključene tudi štiri cone, ki so predvidene za olimpijske igre leta 1992: Torre Melina, Montjuic, Villa Olimpica, Val d'Hebron. Območje Villa Olimpica ponuja radikalno drugačno konotacijo v delu strategije mesta.

Stanje v novem mestu najboljše prikaže kritik V. Montalban, ko je komentiral rušitve za izgradnjo olimpijskega naselja: *„V vsem je en sam velik alibi – olimpijske igre. Videz je, kot da bi del mesta dobil na loteriji, medtem ko bi drugi del, ki je vedno bolj osiromašen, ne.“*

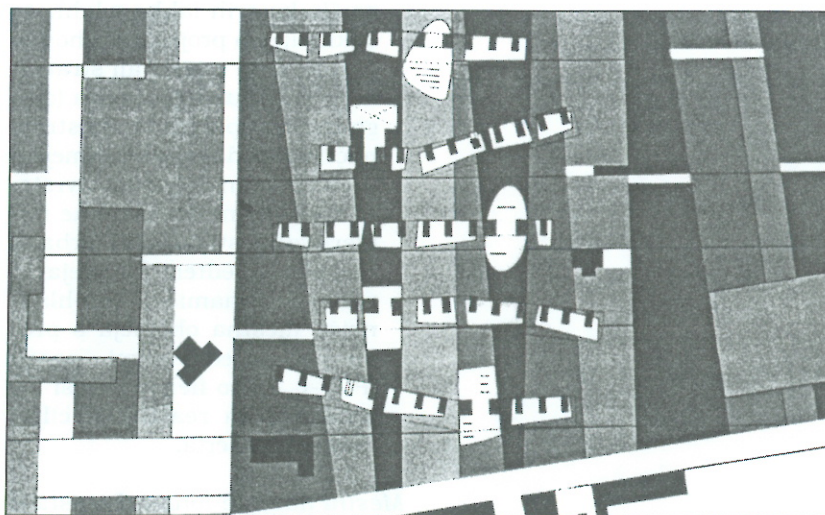
Projekt Nova Icaria, olimpijsko naselje, je vključeval napetosti, ki so se odvijale v stroki teh let: še vedno vprašanje konteksta novega in kontinuitete/diskontinuitete v odnosu do velikih zgodovinskih potez ter nekaterih negiranih robov, kot je linija obale. Operacija naselja ni samo realizacija rezidenčnih objektov; je tudi kom-

pleksnost infrastruktur, ki naj bi izboljšale probleme celotnega mesta: realizacija kolektorjev, resistemacija železnice z odstranitvijo dveh obstoječih pregrad, varovanje obale, izgradnja dela pristanišča in sistema zelenih prostorov, ki definirajo urbano hrbenico četrti. Sistem odprtih prostorov še danes predstavlja strukturni element, obliko in odnos do urbane kvalitete, v liniji z naraščajočim pomenom „praznin mesta“.

Izkušnja, katere najbolj pomemben in originalen okvir predstavljajo izgradnja, preoblikovanje in spreminjanje, ki je natančna in disperzna, ter zadeva javni prostor kot priložnost v razmišljanju o novi ideji mesta.

4. Mestni načrt

Pod pojmom „mestni načrt“ se v današnjem času skrivata radikalno drugačna vsebina in pojmovanje kot pred dvajsetimi leti: načrt kot „vizija“ ozke strokovne delovne skupine kot načrtovana „dokončna in statična predstava“ zelenega stanja, ki ga je bilo potrebno s pomočjo urbanistične politike realizirati. V današnjih pogojih svobodnega tržnega gospodarstva pa se je omenjena oblika načrtovanja izjalovila. Od načrtovanja se zahteva uvedbo fleksibilnejše oblike dogovornega urbanizma.

Slika 6b: Volpe G. – From the street to the house; Rim (Europas 4)

Z novim mestnim načrtom želimo preseči današnje mehanicistične in statične oblike določanja rabe prostora ter jih nadomestiti z bolj fleksibilnimi in inovativnimi oblikami usklajevanja javnih in zasebnih interesov z namenom, da bi zagotovili stalni javni nadzor nad posegi v mestni prostor tudi takrat, kadar se pojavijo v prostoru nepričakovane nove potrebe po novih investicijah.

To je politično delovanje, ki zagotavlja prisotnost družbenega interesa tudi v zasebnih in parcialnih posegih v mestni prostor. V okviru izvajanja usmeritev mestnega načrta moramo zagotoviti nove oblike udeležbe javnih sredstev v zasebne naložbe z namenom, da bi ohranili javni vpliv pri investicijah, ki posegajo v mestni prostor, oziroma pri investicijah, ki so usmerjene v realizacijo strateških prostorskih ciljev mesta.

IN KAJ MORA OMOGOČATI V NOVIH POGOJIH MESTNI NAČRT?

Mestni urbanistični načrt mora omogočiti izvajanje dveh vrst posegov:

- strateške posege, za katere moramo izoblikovati hitre in učinkovite instrumente s katerimi lahko pripeljemo projekt do hitre realizacije, vključno z investicijskim programom;
- posege upravljanja, za katere zadošča normativni režim, ki ga sestavlja nekaj pravil, s pomočjo katerih lahko z lahkoto usklajujemo projekte z izhodišči mestnega načrta ali strateškega strukturnega načrta (dolgoročnega plana), z mestnim načrtom podajamo stabilnejše, prostorsko in oblikovno čvrsteje opredeljene normativne usmeritve za stabilnejša urbana območja, medtem ko urejamo razvojno dinamična in ohlapnejša mestna območja s prostorsko ureditvenimi pogoji (PUP-i), ki so fleksibilnejši instrument za realizacijo ciljev mestnega načrta.

Mestni načrt je torej urbanistični instrument, s katerim se usklajuje

jo kontekstualni in tehnični elementi prostorske politike, in igra vlogo posrednika med strateškim strukturnim načrtom (dolgoročnim planom občine) in prostorsko izvedbenimi akti (PIA – zazidalnimi načrti, ureditvenimi načrti, lokacijskimi načrti).

5. Projekt, pravilo in fizično okolje

Definicija pravil obnašanja raznolikosti, katerih osnova bodo človekove zahteve in interakcije z ambientom, bo predstavljala osnovo za novo normativno strategijo razdelitve in nadzora v prostoru. Ob vse večji pozornosti do obstoječega se odvija velik občutek osvobajanja kreativnosti, ki preveva novo projektivnost: **nove** strategije nadzora in **nove** tehnologije za **nove** načine namembnosti prostora v smislu najdene „dispersne harmonije med človekom in naravo“.

Razmišljanje o ideji in vlogi projekta. Odnos med pravilom in projektom je že dolgo časa predmet številnih razprav. Pri tem ima najpomembnejšo vlogo vprašanje, ki je hkrati izhodišče za preoblikovanje inštrumentov: *kateri so kriteriji opisovanja in kaj so fizična ter funkcionalna „pravila“*, ki usmerjajo ohranjanje/spreminjanje različnih struktur. Bistveni kriteriji **novega načina obnašanja** so naslednji:

- *Izguba karakterja dokončnosti in statičnosti* strukture v prostoru, kar je bilo posledica shematičnosti in omejenosti prepričanja, da se lahko vse in za vselej določi. Od tu vedno večja rast dejavnika časa z vključevanjem historično-razvojne dimenzije.
- Načrtovanje niha *med ohranjanjem in spreminjanjem* z dopuščanjem številnih možnih rešitev.
- Poznavanje prostora postane *interna aktivnost projekta*, s čimer se vpliva na trenutno odločanje, hkrati pa to ne preprečuje bodočim interpretacijam drugače usmerjenih rešitev.

Novi termini celovitosti regulirana fizične in funkcionalne strukture v prostoru, z novimi koncepti in modeli, izpostavijo problem obdelave načrta na višji ravni; npr. do kod sega meja postavljanja urbanističnih norm, ki se nanašajo na dimenzije širšega prostora, in kdaj se vzpostavi raven posameznega objekta, ki je stvar arhitekturnega projekta. Križanje različnih plasti, „layerjev“ v prostoru, z nepretrgano povezavo med strukturo, tipologijo in morfologijo s konstrukcijskimi in tehničnimi karakterji, zagotavlja zmanjševanje sekvenčne togosti med urbanističnimi inštrumenti. To preprečuje delitev in razlikovanje med področji obdelave. Normativni elementi načrta sugerirajo obogatitev tradicionalnih kriterijev tipomorfološke deskripcije z drugimi, ki so konstrukcijskega ter strukturnega tipa. Samo na ta način dopuščamo vnos resnične kompleksnosti, ki se ne prepoznava kot poenostavljanje.

Načini obnašanja, preizkušanje in objektivnost. Z razumevanjem historičnosti v spreminjanju (dinamični razvoj) se utrjuje želja po drugačnem načinu obnašanja v primeru določanja pravil in tehnik načrta, ki imajo izhodišča v tradicionalni vlogi vsepoznavanja, statičnosti in sektorske usmerjenosti.

Z raziskovanjem in preučevanjem značilnosti prostora so vedno bolj jasno razvidne spremenljivosti karakterjev in njihovih možnih kombinacij, drugačni procesi in stratifikacije ter možnosti sprememb. Hkrati postaja vse bolj nevarna tendenca razpršenosti obdelave primera za primerom. Z druge strani pa zahteva po razumevanju kompleksnosti v raznolikosti funkcionalnih, simboličnih in dimenzijskih elementov poudarja nezmožnost omejevanja z enosmernimi, homogenimi normami predpisovalnega značaja. To novo, hitro spremenljivo stanje v prostoru utrjuje misel: „Prepoznati nezmožnost statičnega narekovanja pravil igre in se preusmeriti v definicijo možnih pravil in limit med poloma usmerjanja s po-

močjo norm in zagotavljanjem nujne fleksibilnosti v odnosu do posebnosti vsebine konteksta.“

Tradicionalni način predpisovanja tako se ne dela/tako se naredi izgublja na pomenu. Veljavo bodo dobili drugače oblikovani inštrumenti, ki jih lahko skrčimo v naslednje točke:

- Prvi tip vključuje **priporočila** oziroma načine obnašanja, ki vsebujejo smernice za potek procesa poznavanja, vrednotenja, izdelave in realizacije načrta.
- Druga kategorija **sugestije rešitev** (objektivnega tipa), nek odprt sistem, ki vključuje vse od prostorskih do tehnoloških elementov (glede na raven načrta).
- In na koncu inštrument, ki je v obliki **spiska meril in zahtev**, ki vključujejo evropske izkušnje. Kot nasprotovanje shematskim klasifikacijam se vedno bolj uveljavljajo povezovanje in fleksibilnost med posameznimi inštrumenti, ki imajo tendenco individuiranja mejnih stanj.

Vpeljava novih inštrumentov v okviru oblikovanja pravil je lahko nevarna. Najbolj izpostavljena je možnost izgube kompleksnosti in bogatosti različnih kultur in interpretacij prostorskih elementov: raznolikost današnjega prostora je rezultat različnih vplivov, ki so po eni strani izpostavljeni kritiki, po drugi pa zagotavljajo zeleno kompleksnost (primer zavračanja inštrumenta tipološke analize).

Živimo v obdobju, ko govorjenje o pravih in normah ne dopušča popolne projektivne svobode. Kljub temu ne obstaja resnično svobodno projektiranje, če niso problemi spreminjanja v prostoru jasno zastavljeni:

- kot nasprotje objektivne togosti se postavlja fleksibilno preizkušanje;
- kot nasprotje eni sami pravilni možni rešitvi je iskanje množice le-teh;
- in kot serija pravil obnašanja v smislu spodbujanja ekspresivne svobode vsakega posameznika.

Torej delitev na urbanistični načrt in arhitekturni projekt, ki sta neločljiva in sta hkrati povezovalna dejavnika pri urejanju fizičnega prostora, ne zagotavljata ultimativnega opisa realne kompleksnosti, ampak do tega pride z vključevanjem, sodelovanjem in reakcijo na ravni procesa celovitega urejanja. Na ta način dobi zakonsko osnovo normativno-projektivna rešitev, ki daje prioriteto *razdelitvi zemljišča, organizaciji poti in javnega prostora ter vključevanju tipomorfoloških in funkcionalnih zahtev* s tem, da se prepusti delovanju časa in iniciativam posameznih avtorjev nujno stopnjo interpretacijske svobode.

6. „Nova hierarhija“: poznavanje, odločanje, delovanje

Nujnost poznavanja

Dokončno smo se spoprijeli z nezmožnostjo in nespametnostjo „vsega poznavanja“, ki je bilo mišljeno kot obvladovanje vsakega najmanjšega elementa. Ta način se je izkoriščal do onemoglosti, tako da je dobil obliko statističnega podatka, popisovanja vsake točke in oblike na terenu, njihovih možnih sprememb ... in predvsem izluščil omejenosti, ki se v končni obliki velikokrat izražajo kot analiza in ne kot projekt. Monumentalnost predhodnih analiz se je izražala v neučinkovitost, v hitrem staranju podatkov, kar je povezano z dolgotrajnostjo izdelave elaboratov in potrditvijo načrtov.

Poznavanje fizičnih karakterjev strukture ima danes glavno vrednost v novih oblikah: dolgo trajanje fizičnega v primerjavi s kratkim trajanjem socialnih in ekonomskih procesov. V tem je razlog za drugačno obliko strukturiranja in poznavanja prostora, ki se izraža v eksperimentiranju z novimi načini opisovanja in klasifikacije.

Izoblikovale so se številne metode dela, ki so iskale „pravilne načine in pristope“ razumevanja in vred-

notenja prostora in sledečega oblikovanja elementov za usmerjanje procesov, ki so se odvijali s preoblikovanjem strukture: organskost in hierarhičnost ravni grajenih oblik; kontinuiteta in delitev zemljiških površin; razdelitev prostora z upoštevanjem pravil izgrajenosti v izvoru in posebnosti spreminjanja strukture in ureditvenih meja, tipoloških in morfoloških karakterjev plašča in odprtih prostorov; ... Ti elementi vsi zadevajo ob nov način prepoznavanja fizičnosti, čeprav niso usmerjeni v enotno vrednotenje. Vsem je skupna nujnost izmerljivosti in opisovanja **kompleksnih fenomenov v poteku časa**.

V tej smeri ne služijo in nimajo smisla faraonski informativni aparati. Pomembnejši je izbor *selekcioniranih informacij*, ki so hitro dostopne in zmožne povzeti trenutno stanje v prostoru, kar je odločilno za vzpostavitev izhodišč urejanja z izoblikovanjem različnih ravnih procesa načrta v odnosu do možnosti razvoja in preoblikovanja fizične strukture.

Kompleksnost

Kompleksnost se v elementu *poznavanja* izraža na dveh ravneh:

- na ravni posamezne strukture v opisovanju in kontroli fizičnih elementov v smislu selekcije in razlikovanja različnih kategorij spremenljivosti v času;
- na globalni ravni v odnosu med prostorom, grajeno strukturo in socialnimi značilnostmi. Iz tega izhaja nujnost oblikovanja ogrodja za razumevanje obstoječe strukture v odnosu do širšega prostora glede na globalne interpretacijske kriterije. Pri tem ima fizični karakter vodilno vlogo v razumevanju in kontroli socialne in funkcionalne strukture.

Nujnost vključevanja *kompleksnosti* vpliva na obliko načrta, strukturo izdelkov in oblikovanje posegov, ki dobivajo drugačno obliko in izraz:

- prehod od funkcionalnega v **coniranje fizičnega tipa**, ki izhaja iz tipoloških in morfološ-

kih konstant prepoznavanja obstoječe strukture z vključevanjem kompatibilnih sprememb;

- oblikovanje novega načina pozornosti do razdelitve zemljišča v odnosu do **konfiguracije odprtih prostorov** z upoštevanjem nove kontinuitete, spremljivosti in nove vsebine;
- obogatitev **kategorij intervencij** z vključevanjem tistih načinov spreminjanja, ki so v korist raznolikosti. Hkrati pa preseganje predoločenosti z vpeljavo drugačnega oblika reda v fizičnih ter funkcionalnih elementih tipološkega in morfološkega karakterja različnih struktur;
- sočasna prisotnost **različnih ravni predstavitve z vključevanjem posameznikov** v postopek izdelave ureditvenega načrta;
- in kot ključna točka, oblikovanje inštrumentov **dogovora med načrtom in programom** v procesu planiranja.

V tem se kaže pomembnost vključevanja programa kot enega od nepogrešljivih inštrumentov aktivnosti v odnosu do naravnih in družbenih dobrin. Hkrati se s tem izraža nujnost prilagajanja načrta z razvojem in naraščanjem kompleksnosti v realnih dinamičnih tokovih. Fleksibilnost dogovora dopušča spreminjanje programskih smernic v poteku časa, kar vpliva na manjšo ali večjo stopnjo „stabilnosti in trajnosti“ strukture.

Fleksibilnost

Odnos, ki ga moramo pojasniti, je polje delovanja med **kompleksnostjo** in **fleksibilnostjo**: če je kompleksnost kompozicija neskončnega števila fragmentov in interesov, v katerih je težko prepoznati možen generalni interes, potem se **fleksibilnost** izraža kot **konfuzno ponavljanje v disperznem načinu načrtovanja posameznih primerov**.

Kompleksnost lahko razumemo kot pripomoček za razumevanje globine stabilnih in nestabilnih, dinamičnih karakterjev v struk-

turi, fleksibilnost pa lahko uporabimo kot element razlikovanja med dvema velikima kategorijama grajene strukture in obstoječega stanja v prostoru. Inštrument fleksibilnosti nam služi zato, da pustimo namembnost odprto in je ne definiramo vnaprej statično in enostransko. Ko se bo sprožilo vprašanje preoblikovanja in izgradnje prostora (prehod iz načrta v izgradnjo realnega), bomo izbirali med tistim, kar je dovoljeno in možno, ter tistim, kar je nujno preprečiti. Šele na tej stopnji lahko vpeljavo normativnih elementov zagotovi zadovoljivo načrtovanje, ki ne definira samo oblikovne strani urejanja.

Vpeljava teh inštrumentov odločanja nam na ravni načrta ponuja možnost razlikovanja na območja:

- ki zahtevajo dodatno opredelitev (podrobne urbanistične odločitve in definiranje detajlnih načrtov),
- v katerih je možna opredelitev direktne intervencije/posega (upoštevanje volje posameznika na osnovi tehničnih pravil, ki so že pojasnjena in utemeljena v načrtu).

Izmerljivost in možnost kontrole

Upoštevanje novega načina kompleksnosti in fleksibilnosti predpostavlja, da bomo prišli do stanja merljivosti in kontrole v izboru primernih rešitev na ravni načrta in njegove realizacije. To lahko dosežemo samo, če načrt in njegovi upravitelji zagotavljajo zmožnost oblikovanja izhodišč in razdelitve osnovnih inštrumentov.

Najpomembnejši inštrument je drugače nastavljena oblika **normativov** v načrtovanju: prehod od predpisovalnega načina v obliko, ki je primerna za kompleksnost in fleksibilnost, katera mora pojasnjevati tri različne vsebinske kategorije:

- **preizkušanje**, navezuje se na sistem inštrumentov, ki delujejo na obliko pojavnosti in izoblikovanosti strukture ter način njene fizične izraznosti, kot tudi na funkcioniranje in uporabnost. Lahko predstavlja večjo

ali manjšo spremenljivost, nestalnost v času in prostoru, kljub vzdrževanju stabilnosti strukture (ohranitev), na katero se nanaša;

- **način obnašanja**, definira pravila koherence med instrumenti in postopkom. To narekuje obliko kompleksnega sistema metode vodenja in delitve na posamezne operativne organe z omejitvijo stopnje parcialnosti načrta;
- **objektivnos**, nanaša se na področje načrtovanja in je odvisna od definiranih načinov obnašanja in preizkušanja, z oblikovanjem odprtega sistema seznama priporočilnega tipa.

Samo sočasna prisotnost teh treh kategorij lahko zagotovi raven izmerljivosti in kontrole: preizkušanje ni zmožno samo po sebi nuditi vidnih rezultatov, njegova togost ne odgovarja fleksibilnosti odločanja; način obnašanja ne jamči kontrole delovanja, če niso vzpostavljena skupna izhodišča; objektivnost projektiranja lahko zapade v subjektivizem brez pravil in v pasivno ponavljanje, če se oblikuje samo kot predpisovanje možnosti.

Učinkovitost, uresničljivost in vplivnost. Nepogrešljive predpostavke zgoraj naštetih instrumentov lahko skrajčimo na tri osnovne komponente:

- Prva je definicija načina dela in oblikovanje dispozicije. Ta ima nalogo varovanja in usmerjanja v sintezo fizične kompleksnosti pri oblikovanju „pravil igre“. Dovoljuje različnim skupinam in funkcijam, da soobstajajo v isti strukturi, čeprav se pojavljajo znotraj različnih dinamičnih in evolucijskih tokov kompleksnosti.
- Druga komponenta se nanaša na izgradnjo sistema tehničnih struktur in pravil, ki naj bi odgovarjali novim vsebinam „kompleksnosti“ načrta in njegovega uresničevanja, s posebnim poudarkom na koordinaciji servisnih programov na ravni prostora.

- Iz tega sledi nujnost vzpostavitve informacijskega sistema kot nepogrešljivega elementa pri odločanju in upravljanju z načrtom: odnos med strukturo načrta in informacijskim sistemom je odločilen pri uporabnosti in finalizaciji tega instrumenta. Izgradnja informacijskega sistema na kriterijih učinkovitosti vpliva na jasnost odločanja med politično in tehnično-strokovno sfero.

Posebno točko pri procesu načrtovanja predstavlja dvosmeren dialog med strokovnjaki, upravnimi delavci in prebivalci: *primerjava, predstavitev in objava načrta na različnih stopnjah njegovega izoblikovanja in uresničevanja je središčna točka in instrument za pravo, sprejetje in izvedbo načrta.*

7. Zaključek

Kljub vsemu poznavanju teorije urbanizma, arhitekture ter planiranja prostora pa se bomo še spraševali: „Kako pa naj ta novi načrt narišem, s katerimi orodji, in kateri so sedaj tisti kriteriji, ki jih moram nujno upoštevati?“

Asist. mag. Alenka Fikfak, univ. dipl. inž. arh., Fakulteta za arhitekturo, Univerza v Ljubljani

Viri in literatura

- Bauwelt Berlin Annual, 1996, 1997
- Boeri, S. in Lanzani, A.: Gli orizzonti della città diffusa; Casabella, št. 588, 1992, str. 44-59
- Capuder, T.: Vrednotenje kompozicijskih odnosov med obstoječimi in novimi prostorskimi strukturami; doktorska disertacija na FAGG – Fakulteta za arhitekturo, Univerza v Ljubljani, 1993.
- Clementi, A., Mascarucci, R.: Trasformazioni metropolitane; studi e proposte per l'area Chieti-Pescara, Quaderini Blu, Roma 1999.
- Dimitrovska Andrews, K.: Urbanistično oblikovalsko ogrodje v sistemu prostorskega planiranja kot osnova za estetsko kontrolo razvoja mesta; doktorska disertacija, FAGG – Šola za arhitekturo, Ljubljana – Oxford 1994.
- Chirat, S.(ur.): Constructing the Town Upon the Town – Transformation of Contemporary Urban Sites; European 4 – European Results; Fourth Session of the European Competitions for New Architecture, 1997.
- Fikfak, A.: Metoda in elementi metode za pripravo ureditvenih načrtov za urejanje nemestnih naselij; Univerza v Ljubljani, FA, magistrska naloga, mentor: prof. P. Gabrijelčič, Ljubljana 1997.
- Gabrijelčič, P., Koželj, J. (ur.): Lubiana; doosier; revija PPC (Piano Progetto Città), št. 16, Pescara 1998.
- Gabrijelčič, P.: Urejanje prostora z vidika razpršene gradnje; raziskovalna naloga na FA, prvo in drugo fazno poročilo za MOP, Urad RS za prostorsko planiranje, Ljubljana 1995-97.
- Gasparrini, C.: L'attualità dell'urbanistica; Dal piano al progetto, dal progetto al piano; Etaslibri, Milano 1994.
- Kraft, S.: La dinamica delle città; European 3: A casa in città, urbanizzare i quartieri residenziali; concorsi europei per nuove architetture, risultati europei; CER, comitato per l'edilizia residenziale, 1994.
- Kural, R. (ur.): Traces of New Cityscapes; Metropolis' of the Verge of the 21st Century; The Royal Danish Academy of Fine Arts, School of Architecture publishers, 1997.
- Padovano, G.: Verso il moderno futuro, nuove strategie per il territorio della complessità; Alinea editrice, Firenze 1993.
- Samoná, G.: L'urbanistica e l'avvenire della città negli stati europei; Bari 1959.